DAVOMLI VA UZOQQA CHO‘ZILGAN JINOYATLARNING JINOIY JAVOBGARLIK HAMDA JAZO TAYINLASHDAGI AHAMIYATI

NURULLAYEVA NAVBAHOR OYBEK QIZI
Toshkent davlat yuridik universiteti Magistratura bo‘limi talabasi
+998940260558 Email: navbaxornurullayeva@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tezisda davomli va uzoqqa cho‘zilgan jinoyatlarning jinoiy javobgarlikni belgilash hamda jazo tayinlashdagi nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv va sud amaliyotini umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Ilmiy yangilik sifatida davomli va uzoqqa cho‘zilgan jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish, jinoyatning tugallanish payti, muddatlar va jazoni individuallashtirish mezonlari o‘rtasidagi bog‘liqlik asoslab beriladi.*

Аннотация. *В тезисе анализируется значение для уголовной ответственности и назначения наказания продолжаемых и длящихся преступлений. Применены нормативно-правовой анализ, сравнительно-правовой подход и обобщение судебной практики. Научная новизна состоит в обосновании взаимосвязи между квалификацией продолжаемых и длящихся преступлений, моментом окончания преступления, исчислением сроков и критериями индивидуализации наказания при оценке длительности и интенсивности преступного поведения.*

Abstract. *This thesis examines the significance of continued and continuing (prolonged) crimes for criminal liability and sentencing. The study employs doctrinal legal analysis, comparative method, and synthesis of judicial*

practice. The novelty lies in substantiating the link between qualification of such crimes, determination of the completion moment, calculation of limitation periods, and sentencing individualization criteria, including duration, intensity, and harm dynamics within a single criminal intent or unlawful state.

Kalit so‘zlar: *davomli jinoyat, uzoqqa cho‘zilgan jinoyat, jinoyatning tugallanish vaqti, kvalifikatsiya, muddatlar, jazo individuallashtirish, ayb shakli.*

Ключевые слова: *продолжаемое преступление, длящееся преступление, момент окончания преступления, квалификация, сроки, индивидуализация наказания, форма вины.*

Keywords: *continued crime, continuing offence, moment of completion, legal qualification, limitation periods, sentencing individualization, mens rea.*

Jinoyat-huquqiy nazariyada jinoyatning vaqt jihati faqat hodisaning davomiyligini emas, balki javobgarlikning chegaralarini, aybning mazmunini va jazoni individuallashtirishning mezonlarini belgilovchi asosiy elementlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan davomli va uzoqqa cho‘zilgan jinoyatlar institutini izchil talqin etish jinoyat huquqi doktarinasi doirasida amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ayniqsa jinoyatni kvalifikatsiya qilishdagi xatolar, muddatlarni hisoblashdagi ziddiyatlar va bir qator jinoiy harakatlar uchun adolatli jazo tayinlash masalalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Davomli jinoyat odatda yagona jinoiy maqsad va umumiy ayb bilan birlashgan, bir turdagi bir necha harakatlar ketma-ketligi orqali sodir etiladigan huquqbuzarlik sifatida talqin qilinadi, uzoqqa cho‘zilgan jinoyat esa noqonuniy holatni uzluksiz saqlab turish yoki qonun talab qilgan majburiyatni bajarmaslik natijasida vaqt bo‘ylab davom etadigan xatti-harakat shaklini anglatadi. Mazkur ikki konstruktsiyaning tashqi o‘xshashligi ularni amaliyotda

aralashtirib yuborish xavfini kuchaytiradi, holbuki ular jinoiy javobgarlikning paydo bo‘lishi, jinoyatning tugallanish momenti va jazoni og‘irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holatlarni baholashda turlicha yondashuvni talab qiladi[1].

Davomli jinoyatning metodologik asosi “yagona qasd – bir nechta jinoiy harakat” modelidir. Unda har bir epizodlar (harakatlar) alohida jinoyat tarkibini tashkil etishi mumkin, biroq ularning barchasi oldindan shakllangan umumiy maqsadga bo‘ysunadi va shu sababli jinoyat yagona butunlik sifatida baholanadi. Bu yondashuvning jinoiy javobgarlikdagi asosiy oqibati shundaki, kvalifikatsiya alohida epizodlar bo‘yicha ko‘paytirib qo‘llanmaydi, aksincha, bir butun jinoyat tarkibi doirasida sodir etilgan xatti-harakatlar sifatida baholanadi. Bunda yagona niyatning mavjudligini isbotlash mezonlari muhim. Epizodlar o‘rtasidagi vaqt oralig‘i, usulning bir xilligi, predmetning o‘xshashligi, motiv va maqsadning uzluksizligi, shuningdek jinoyatchining xulq-atvoridagi rejalilik belgilariga e’tibor qaratiladi. Agar tergov va sud organlari “yagona qasd”ni faqat epizodlar ko‘pligi bilan avtomatik bog‘lasa, u holda javobgarlik asoslari kengayib ketishi, ayrim epizodlar uchun mustaqil kvalifikatsiya zarurati e’tibordan chetda qolishi mumkin. Shu bois davomli jinoyatni aniqlashda dalillarning yetarliligi va ularning o‘zaro bog‘liqligi talab qilinadi, bu esa aybni individualizatsiya qilishning protsessual kafolatlari bilan uzviy aloqador[2].

Uzoqqa cho‘zilgan jinoyatning tabiati esa “uzluksiz noqonuniy holat” modeliga tayanadi. Bu yerda jinoyatning ijtimoiy xavfliligi bir martalik harakatda emas, balki noqonuniy holatning vaqt davomida saqlanishida ifodalanadi. Masalan, qonunga xilof ravishda muayyan majburiyatni

[1] Rustambayev M. H. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: darslik. Toshkent, TDYU nashriyoti, 2016. 560 b.
[2] Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: учебник. Москва, Юриспруденция, 2019. 784 с.

bajarmaslik, taqiqlangan holatni davom ettirish yoki ruxsatsiz egalikni saqlab turish kabi holatlarda jinoyatning “davomi” epizodlar ketma-ketligidan emas, balki bitta boshlang‘ich harakat yoki harakatsizlikdan keyin yuzaga kelgan holatni tugatmaslikdan kelib chiqadi. Shuning uchun uzoqqa cho‘zilgan jinoyatlarda tugallanish momenti masalasi murakkab. Jinoyat odatda noqonuniy holat bartaraf etilgan paytda, ya’ni shaxsning xatti-harakati to‘xtaganida yoki holatni davom ettirish imkoniyati yo‘qolganida tugallangan deb baholanadi. Bu esa muddatlarni hisoblash, ayniqsa javobgarlikka tortish muddati, amnistiya yoki jazo ijrosi bilan bog‘liq masalalarda huquqni qo‘llash organlaridan aniq mezonlarni talab etadi[3].

Jinoiy javobgarlikning vujudga kelishi va uning chegaralarini belgilashda jinoyatning tugallanish vaqti hal qiluvchi ahamiyatga ega. Davomli jinoyatda tugallanish odatda oxirgi epizod sodir etilgan payt bilan bog‘lanadi va bu paytga qadar bo‘lgan epizodlar yagona jinoyatning tarkibiy qismlari sifatida baholanadi. Uzoqqa cho‘zilgan jinoyatda esa tugallanish noqonuniy holat tugagan paytga bog‘liq bo‘ladi. Demak, hatto boshlang‘ich harakat ancha oldin sodir etilgan bo‘lsa ham, noqonuniy holat davom etayotgan davrda jinoyat “yakunlanmagan” hisoblanadi. Mazkur farq jazo tayinlashda ham ahamiyatga ega. Davomli jinoyatda epizodlar soni va ularning intensivligi ijtimoiy xavflilik darajasini oshiruvchi omil hisoblanadi, biroq u ko‘pincha bitta tarkib doirasida jazoni og‘irlashtirish uchun individual mezon sifatida ishlatiladi.U zoqqa cho‘zilgan jinoyatda esa davomiylikning o‘zi ijtimoiy xavflilik ko‘rsatkichiga aylanadi, chunki zarar yoki xavf vaqt o‘tishi bilan barqarorlashadi, kengayadi yoki chuqurlashadi[4].

Jazo tayinlashdagi ahamiyatni ochishda, birinchidan, adolatlilik va muvofiqlik tamoyillari nuqtai nazaridan yondashish zarur. Davomli jinoyatda

[3]Таганцев Н. С. Русское угловое право: лекции. СПб., Типография М. М. Стасюлевича, 1902. 823 с.
[4] Ashworth A. Sentencing and Criminal Justice. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 520 p

bir necha epizodning birlashtirilishi shaxsning qilmishini “bitta jinoyat” sifatida ko‘rsatadi, ammo bu jazoni sun’iy ravishda yengillashtirishga olib kelmasligi kerak, aksincha, sud epizodlar soni, ularning muntazamligi, keltirilgan zarar dinamikasi va jabrlanuvchilar doirasini inobatga olgan holda jazo miqdorini individuallashtirishi lozim. Shu bilan birga, bir qator epizodlarni alohida-alohida kvalifikatsiya qilish ham mutanosiblikni buzishi mumkin, chunki yagona qasd ostida sodir etilgan xatti-harakatlar uchun ko‘p marta javobgarlik belgilash “ikki karra jazolash” xavfini keltirib chiqaradi. Demak, davomli jinoyat konstruktsiyasi, to‘g‘ri qo‘llanganda, javobgarlikning chegaralarini aniqlashtiradi va jazoni asosli individuallashtirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, uzoqqa cho‘zilgan jinoyatlarda jazo tayinlash davomiylik bilan bog‘liq sifat mezonlarini talab qiladi. Bu yerda “qancha uzoq davom etdi” degan savolning o‘zi yetarli emas. Noqonuniy holat saqlanishi natijasida qanday ijtimoiy munosabatlar izdan chiqqani, xavfning real darajasi, shaxsning o‘z xatti-harakatini to‘xtatish imkoniyati bo‘la turib uni davom ettirgani, ixtiyoriy ravishda bartaraf etish yoki zarar oqibatlarini kamaytirish bo‘yicha urinishlar bo‘lgan-bo‘lmaganini baholash zarur. Uzoqqa cho‘zilgan jinoyatlarda ixtiyoriy to‘xtatishning (noqonuniy holatni tugatishning) jazoni yengillashtiruvchi omil sifatidagi salmog‘i, ayniqsa, muhim. Bu holat shaxsning keyingi xulq-atvori orqali ijtimoiy xavflilik pasayganini ko‘rsatishi mumkin. Biroq bunday yondashuv umumiy profilaktik maqsadga zid bo‘lmasligi uchun sudlar “to‘xtatish”ning haqiqiyligi va ixtiyoriyligini sinchiklab tekshirishi, u tashqi majburlov natijasi emasligini aniqlashi lozim.

Uchinchidan, kvalifikatsiya va muddatlarni hisoblash o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik alohida ta’kidlanishi kerak. Jinoyatning tugallanish vaqtini noto‘g‘ri belgilash javobgarlikka tortish muddati masalasida asossiz qarorlar chiqarishga

olib keladi. Davomli jinoyatda oxirgi epizod e'tibordan chetda qolsa, muddat "erta" boshlangan deb hisoblanishi mumkin. Uzoqqa cho'zilgan jinoyatda esa noqonuniy holatning davom etishi inobatga olinmasa, muddat "erta tugagan" deb noto'g'ri xulosa qilinadi. Bu esa shaxsning javobgarlikdan asossiz ozod bo'lishi yoki aksincha, muddati o'tgan ta'qibning davom ettirilishi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, sudlanganlikning oqibatlari, jazo tayinlashda retsidivni baholash, shartli hukm yoki muddatidan ilgari ozod qilish kabi institutlarda ham jinoyatning vaqt parametrlarini aniq belgilash zaruriyati ortadi.

To'rtinchidan, davomli va uzoqqa cho'zilgan jinoyatlarning chegaradosh holatlarini ajratish amaliyotda eng ko'p uchraydigan muammolardan biridir. Ayrim vaziyatlarda epizodlar ketma-ketligi noqonuniy holatni saqlab turish bilan birga kechadi va bu "aralash" ko'rinish noto'g'ri xulosa qilish xavfini tug'diradi. Bunday holatlarda metodologik yechim sifatida asosiy ijtimoiy xavf manbaini aniqlash maqsadga muvofiq. Agar xavf epizodik harakatlar orqali oshib borsa va har bir epizod yangi zarar yoki yangi tajovuzni ifodalasa, davomli jinoyat modeli ustun, agar asosiy xavf bitta noqonuniy holatning saqlanishida bo'lib, epizodlar shu holatni "ta'minlash"ga xizmat qilsa, uzoqqa cho'zilgan jinoyat modeli ustun bo'ladi. Mazkur mezonlar sudlar uchun jazoni individuallashtirishda ham yo'l-yo'riq vazifasini o'taydi. Epizodlar "tuzilmaviy" ahamiyatga egami yoki ular faqat holatning davom etish mexanizmimi, degan savolga javob topish zarur.

Xulosa qilib aytganda davomli va uzoqqa cho'zilgan jinoyatlar institutini aniq farqlash jinoiy javobgarlikning chegaralarini belgilash, jinoyatning tugallanish vaqtini to'g'ri aniqlash va muddatlarni adolatli hisoblash uchun zarur. Davomli jinoyatda yagona niyat va epizodlar birligi javobgarlikni "bitta jinoyat" doirasida jamlaydi, biroq epizodlar intensivligi jazoni

individuallashtirishning muhim mezoni bo‘lib qoladi. Uzoqqa cho‘zilgan jinoyatda noqonuniy holatning davomiyligi ijtimoiy xavflilikni belgilaydi, shaxsning uni ixtiyoriy tugatishi esa jazoning adolatli tayinlanishida alohida ahamiyatga ega. Har ikki holatda ham kvalifikatsiya, tugallanish momenti va jazoni individuallashtirish mezonlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni inobatga olgan yondashuv sud amaliyotida xatolarni kamaytiradi va jazoning mutanosibligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rustambayev M. H. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: darslik. Toshkent, TDYU nashriyoti, 2016.

2. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: учебник. Москва, Юриспруденция, 2019.

3. Таганцев Н. С. Русское угловое право: лекции. СПб., Типография М. М. Стасюлевича, 1902.

4. Ashworth A. Sentencing and Criminal Justice. Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

5. Usmonaliyev M. A. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: o‘quv qo‘llanma. Toshkent, Adolat, 2020.

6. Cassese A. International Criminal Law. Oxford, Oxford University Press, 2013. 512 p.

7. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преспллений. Москва, Норма, 2012.